

Małgorzata Boba, Maria Michłowicz
Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Krakowie

Wiadomości czy umiejętności?

Droga w górę jest drogą w dół
Heraklit z Efezu

1. Pozorny dylemat

Jedno z zagadnień omawianej szczegółowo ankiety w artykule „Aby język giętki powiedział wszystko, co pomyśli głowa”¹ dotyczyło różnic między egzaminem powszednim a doniosłym, czyli w praktyce polskiej edukacji egzaminem szkolnym (wewnętrznym) a zewnętrznym. Wśród wypowiedzi nauczycieli na ten temat można było znaleźć takie, które świadczyły o dobrej orientacji w uwarunkowaniach dotyczących egzaminu zewnętrznego, jakim jest egzamin gimnazjalny w części humanistycznej. Niektórzy badani stwierdzali bowiem, że zadania egzaminacyjne służą **sprawdzeniu wiadomości i umiejętności zapisanych w podstawie programowej i standardach wymagań egzaminacyjnych**. Można było odnaleźć również i takie, które sugerowały nie tylko znajomość faktów, ale także ich przełożenie na praktykę życia zawodowego. Wyjaśniając różnice między egzaminem powszednim a doniosłym, ankietowani nauczyciele zwracali uwagę, iż pierwszy z nich służy poznaniu stopnia opanowania fragmentu wiadomości i umiejętności, natomiast drugi stanowi podsumowanie stopnia opanowania wiadomości i umiejętności po zakończeniu kolejnego etapu edukacyjnego. Ujęcie różnic między egzaminem powszednim a doniosłym z takiej perspektywy uświadamia znaczenie tego pierwszego w przygotowaniu do realizacji wymagań obowiązujących podczas tego drugiego. Przygotowanie to dotyczy nie tylko procedur przeprowadzania egzaminów, ale wpisuje się w codzienną rzeczywistość pracy nauczyciela. Obejmuje takie przekazanie wiadomości i utrwalenie różnych sposobów ich wykorzystania, które stanowią **część pewnej całości**, podlegającej sprawdzeniu w zadaniach w teście z egzaminu doniosłego.

Wśród odpowiedzi można było wyodrębnić jeszcze jedną grupę wypowiedzi, ilustrującą perspektywę ujęcia różnic między egzaminem powszednim a doniosłym. Pewna grupa ankietowanych stwierdzała, iż elementem rozróżniającym te dwa typy egzaminów są założenia konstruktora dotyczące wykorzystywania przez rozwiązującego zadanie wiadomości lub umiejętności. Stwierdzała, że egzamin powszedni:

- *uwzględnia wiadomości a nie tylko kompetencje,*
- *często skupia się na wiedzy a nie tylko na umiejętnościach,*

natomiast egzamin doniosły:

- *sprawdza kompetencje – mniejszą wagę przywiązuje do wiadomości,*
- *sprawdza stopień opanowania umiejętności uczniów.*

¹ Artykuł przygotowany przez te same autorki na XIV KDE w Opolu, zamieszczony w niniejszym tomie.

Zaprezentowane w przytoczonych wypowiedziach stanowiska mogą przekładać się na praktykę nauczania i stać się jedną z przyczyn osiągnięcia przez uczniów wyniku niższego od oczekiwanego w przypadku rozwiązywania niektórych zadań. W kontekście podobnych sformułowań warto zadać sobie pytania:

1. Jak radzą sobie uczniowie z formułowaniem odpowiedzi do zadań bezpośrednio nawiązujących do wykazania się stopniem opanowania wiadomości (takich, których rozwiązanie bez posłużenia się konkretnymi wiadomościami nie byłoby możliwe)?
2. Jakimi metodami uczniowie rozwiązują podobne zadania?
3. Co może być przyczyną egzaminacyjnego niepowodzenia uczniów w formułowaniu odpowiedzi do zadań bezpośrednio nawiązujących do wiadomości?

Szukając odpowiedzi na te pytania, autorki dokonały analizy funkcjonowania zadań opracowanych przez CKE oraz przeglądnęły losowo wybranych około 2 300 protokołów weryfikacji (pierwszej oceny) z 2007 roku, a także około 2000 wspomnianych dokumentów z roku 2008².

2. Poziom realizacji zadań bezpośrednio nawiązujących do wiadomości opanowanych na danym etapie kształcenia

Ponieważ dokumentacja, jaką poddano analizie, łączy się z dwoma zadaniami zastosowanych w dwóch ostatnich sesjach egzaminacyjnych – 27. z 2007 oraz 22. z 2008 r. – dla potrzeb niniejszego artykułu podano parametry statystyczne (uzyskane na podstawie wyników egzaminu zewnętrznego) dotyczące tylko tych dwóch zadań, z pominięciem innych sesji egzaminacyjnych. Analiza dotyczyła zatem:

zadania 27. z 2007 r.:

Używając terminów odnoszących się do budowy wiersza, podaj dwie cechy utworu Kazimierza Iłakowiczówny [wiersz *Pejzaż* – przyp. MB i MM], które decydują o jego melodyjności.

oraz zadania 22. z 2008 r.:

Wyjaśnij, posługując się co najmniej jednym terminem z wiedzy o sztuce, w jaki sposób malarz uzyskał wrażenie głębi na obrazie.

Wskazane zadania sprawdzały tę samą umiejętność – posługiwania się pojęciami z dziedziny przedmiotów humanistycznych, odwoływały się jednak do odmiennych zakresów wiadomości: zadanie 27. dotyczyło tekstu werbalnego (załącznik 1.), natomiast podstawą skonstruowania zadania 22. stał się tekst ikonniczny (załącznik 2.). Ponieważ podstawę skonstruowania każdego z tych zadań stanowił inny typ tekstu kultury, nieco odmienny był ich poziom realizacji.

² W OKE w Krakowie protokoły pierwszej oceny pracy (weryfikacji) dotyczą pracy ucznia, a nie osoby weryfikatora, stąd taka liczba.

Tabela 1. Poziom wykonania zadań bezpośrednio nawiązujących do opanowanych wiadomości w dwóch kolejnych sesjach egzaminacyjnych – 2007 i 2008³.

Rok	Nr zadania	Łatwość
2007	27	0,38
2008	22	0,50

Łatwość zadania niesie informację dotyczącą poziomu jego realizacji. Na podstawie danych zamieszczonych w Tabeli 1. można stwierdzić, że dość spora grupa przystępujących do egzaminu miała kłopoty z poprawną realizacją każdego z dwóch zadań. Wymagania zawarte w zadaniu 27. z 2007 okazały się trudne dla gimnazjalistów. Natomiast w 2008 warunki uzyskania punktu zostały w poleceniu 22. sformułowane w taki sposób, że co drugi uczeń III klasy gimnazjum realizujący arkusz standardowy był w stanie udzielić poprawnej odpowiedzi. Warto zastanowić się, co mogło stanowić przyczyny trudności gimnazjalistów.

3. Metody rozwiązywania zadań

W treści obu tych zadań sprecyzowano metody formułowania odpowiedzi. W zadaniu 27. z 2007 r. określono, że wystarczy, aby uczeń jedynie podał dwie cechy utworu, decydujące o melodyjności wiersza. Te dwie cechy powinny zawierać terminy odnoszące się do budowy wiersza. Wystarczyło zatem, aby uczeń przywołał dwa terminy z zakresu poetyki dotyczące melodyjności wskazanego tekstu i wpisał je w miejscu przeznaczonym na odpowiedź. Nie musiał rozwijać swej wypowiedzi i uzupełniać jej o dodatkowe wyjaśnienia.

W zadaniu 22. z 2008 r. zawarte wymagania paradoksalnie mogły okazać się trudniejsze dla gimnazjalistów. Po pierwsze zadanie odnosiło się do tekstu ikonicznego, a nie werbalnego. Z tego typu tekstami uczniowie obcują przede wszystkim poprzez poznanie intuicyjne, ukierunkowane częściej na przeżywanie niż na poznawanie. Rzadziej zatem zapoznają się i używają terminów właściwych dla sztuki, częściej natomiast poddają refleksji uczucia, jakie dane dzieło sztuki zawiera lub może wywołać. Teksty ikoniczne – o ile nie stanowią podmiotu rozważań w ramach odrębnego przedmiotu edukacji – często są traktowane jako ilustracje zagadnień obecnych w tekstach literackich. Teksty ikoniczne mają na celu wzmocnienie problematyki omawianych tekstów werbalnych.

Po drugiej realizacja zadania wymagała sformułowania wypowiedzi wyjaśniającej i temu miało służyć przywołanie terminu. Co prawda twórcy zadania przewidzieli, że niektóre z terminów wystarczą, aby wyjaśnić wskazane zagadnienie (w takich sytuacjach forma odpowiedzi mogła być zbliżona do formy odpowiedzi do zadania 27. z 2007 r., czyli składać się jedynie z przywołanego właściwego pojęcia), ale uczniowie niezbyt często korzystali z tej metody rozwiązania (wniosek sformułowany na podstawie analizy ponad 100 prac, w których wnioskowano o udostępnienie do wglądu

³ Dane uzyskane ze sprawozdań CKE: *Osiągnięcia uczniów kończących gimnazjum w roku 2007* oraz *Osiągnięcia uczniów kończących gimnazjum w roku 2008*, www.cke.edu.pl.

prac uczniów, oraz 78 raportów przewodniczących zespołów egzaminatorów). Pomimo zawartej w obu poleceniach sugestii sposobu sformułowania odpowiedzi uczniowie dokonywali innego doboru metody rozwiązania omawianych zadań. Osoby odpowiedzialne za pierwszą ocenę prac uczniów w krakowskiej OKE mają za zadanie pisemnie uzasadnić każdy przypadek przyznania liczby punktów mniejszej od maksymalnej. Za udzielenie poprawnej odpowiedzi realizującej zadanie mógł maksymalnie otrzymać 1 punkt, zatem przeprowadzając wstępną weryfikację uzasadniali każdorazowo przyznanie 0 punktów. Analizując protokoły weryfikacji, uzyskano informacje dotyczące wyboru przez uczniów innych – aczkolwiek nieskutecznych – metod. Oto, co zaobserwowali weryfikatorzy:

1. uczniowie przytaczali fragmenty wiersza (zadanie 27. z 2007 r.) lub opisywali to, co mogą zaobserwować na obrazie (zadanie 22. z 2008 r.);
2. wypowiedzi uczniów nie dotyczyły wskazanego w poleceniach zagadnienia, czyli melodyjności wiersza (zadanie 27. z 2007 r.) lub sposobu użycia przez malarza wrażenia głębi (zadanie 22. z 2008 r.);
3. uczniowie przywoływali jakiegokolwiek poznane w trakcie edukacji pojęcia związane z wierszem lub sztukami plastycznymi (np. nazwy poetyckich środków wyrazu lub nazwy kierunków artystycznych w malarstwie);
4. uczniowie błędnie nazywali przywoływane terminy;
5. rozwiązujący zadanie mylili pojęcia (zarówno formułując odpowiedź, jak i rozpoznając znaczenia wpisane w treść polecenia);
6. przystępujący do egzaminu w części humanistycznej formułowali wypowiedzi nielogiczne pod względem znaczenia.

Obok błędnych odpowiedzi można było też odnaleźć poprawne, w których uczniowie właściwie realizowali wymagania zawarte w poleceniu oraz opisane w zasadach przyznawania punktów. Drogą do takiej realizacji w przypadku obu zadań było **połączenie wiadomości i umiejętności**⁴, czyli dokonanie analizy tekstu werbalnego oraz ikonicznego ukierunkowanej na zbadanie wskazanego w poleceniu problemu (umiejętności), a następnie przywołanie nazw zaobserwowanych zjawisk (wiadomości).

4. Hipotetyczne przyczyny egzaminacyjnego niepowodzenia realizujących wskazane zadania

Odnotowane przez weryfikatorów i przewodniczących metody realizacji zadań zastosowane przez uczniów przystępujących do egzaminu pozwalają wyciągnąć wnioski dotyczące przyczyn uzyskania przez przystępujących do egzaminu 0 punktów. Podstawowym powodem okazuje się stopień opanowania wiadomości.

1. Analizując metody formułowania odpowiedzi, można założyć, że wśród przystępujących do egzaminu zewnętrznego znajduje się grupa uczniów, która nie dysponuje w ogóle żadnymi wiadomościami po ukończeniu edukacji na danym

⁴ Sprawozdania z egzaminu gimnazjalnego z roku 2007 i 2008, www.cke.edu.pl w zakładce *Egzamin gimnazjalny, Informacje o wynikach*.

poziomie i z konieczności rozwiązuje zadanie, ignorując sugestie dotyczące sposobu jego realizacji. Takie wnioski można wysnuć po zetknięciu się z odpowiedziami, świadczącymi o tym, że działania uczniów nie są ukierunkowane na realizację zadania, ale stanowią przejaw jakiegokolwiek aktywności egzaminowanego.

2. Można także wyodrębnić grupę uczniów, którzy opanowali wiadomości jedynie pobieżnie. Wiedzą, że dane pojęcia istnieją, ale nie znają ich znaczeń i nie potrafią ich adekwatnie odnieść do wskazanych zagadnień. Na tej podstawie można pokusić się o refleksje związane z realizacją w trakcie edukacji na danym etapie kształcenia jednej z umiejętności ponadprzedmiotowych obecnych w podstawie programowej dla gimnazjum: wykorzystania praktyki zdobytej wiedzy do rozwiązywania problemów.

3. Kolejna grupa uczniów posiada wiadomości, ale poziom ich opanowania nie jest tak wysoki, aby skutecznie połączyć je z właściwymi umiejętnościami. Z tego powodu formułują odpowiedzi nielogiczne. W subiektywnych intencjach zakładają czytelność komunikatu kierowanego do egzaminatora. Formułują odpowiedź według sobie znanych reguł i z sobie znaną znajomością znaczeń przywołanych pojęć. Nie uwzględniają faktu, iż egzaminator jako nauczyciel może dysponować inną świadomością dotyczącą reguł oraz innym zakresem znaczeń wpisanych w dane pojęcia. Już u samych podstaw tworzenia komunikatu ulegają zakłóceniom relacje między nadawcą a odbiorcą odnoszące się do realizacji celu porozumienia się. Nadawca nie uwzględnia możliwości odbiorcy w zakresie rozumienia wiadomości, ponieważ nie dysponuje znajomością znaczeń i/lub reguł umożliwiających skuteczną komunikację. Stopień opanowania wiadomości przez nadawcę wiadomości jest niewystarczający dla zweryfikowania poprawności i zasadności sformułowanych przez ucznia stwierdzeń. Same umiejętności okazują się niewystarczające do nadania poprawnego komunikatu.

4. Odrębną grupę będą stanowili uczniowie, którzy posiadają odpowiedni zasób wiadomości (a nawet większy od oczekiwanego), ale w trakcie edukacji nie zostali wyposażeni w takie umiejętności, które pozwoliłyby właściwie rozpatrzyć wskazane w poleceniu zagadnienie. Przedstawiciele tej grupy mogą przywoływać różne pojęcia, świadczące o zasobie posiadanych wiadomości, ale będą one nieadekwatne w danej sytuacji zadaniowej.

5. Wiadomości i umiejętności

W świadomości nauczyciela efektywne przygotowanie do dalszego kształcenia nie może łączyć się z alternatywnym ujęciem: wiadomości albo umiejętności. Między tymi dwoma zjawiskami edukacji istnieje relacja oparta na koniunkcji. Dowodzi tego praktyka egzaminacyjna związana z funkcjonowaniem zadań bezpośrednio odnoszących się do pewnej grupy wiadomości, która wskazuje, że poprawna realizacja zadań wymaga swobodnego dysponowania zarówno wiadomościami, jak i umiejętnościami. Takie wnioski mogą być formułowane na podstawie analizy około 2300 protokołów weryfikacji z 2007 r. oraz około 2000 protokołów

weryfikacji z 2008 r. Nauczyciele powinni być świadomi tej zależności nie tylko ze względu na wnioski płynące z doświadczenia zawodowego, ale także ze względu na informacje dotyczące egzaminu doniosłego wyrażone wprost w obowiązujących dokumentach i aktach prawnych. Na przykład w *Informatorze* dotyczącym egzaminu gimnazjalnego już na 2002 r. można było przeczytać, iż: *Głównym celem egzaminu jest sprawdzenie, w jakim stopniu potrafisz samodzielnie rozwiązywać problemy, posługując się zdobytymi wiadomościami i umiejętnościami*⁵.

6. Znaczenie egzaminu doniosłego

Egzamin doniosły odgrywa istotną rolę w życiu ucznia i nauczyciela. W życiu tego pierwszego niesie duży stres, o wiele większy niż egzamin powszedni, co wielokrotnie podkreślali w swych wypowiedziach ankietowani nauczyciele. Decyduje bowiem o dalszym losie ucznia, czego jest on świadomy. Świadczą o tym wypowiedzi uczniów zawarte w artykule autorek niniejszego opracowania przygotowanym na XIII KDE, która odbywała się w Łomży⁶. Dowodzą tego w swych wypowiedziach nauczyciele, wskazując często, iż jednym z czynników odróżniających egzamin powszedni od doniosłego jest jego ranga w życiu ucznia.

Dla nauczyciela i szkoły egzamin doniosły jest istotny ze względu na charakter podsumowujący dany etap kształcenia. Wyniki i zaobserwowane zjawiska im towarzyszące mogą stać się podstawą analizy ukierunkowanej na ewaluację przyjętych metod kształcenia.

Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie uzyskują zatem odpowiednią motywację jedni do zdobywania wiadomości i umiejętności, drudzy do podnoszenia jakości kształcenia. Aby jednak edukacja w szkole była efektywna, musi uwzględniać koniunktywną zależność wiadomości i umiejętności. Jak dowodzą tego przytoczone przykłady zadań z egzaminu zewnętrznego oraz obserwacje poczynione przez osoby odpowiedzialne za weryfikację oceny egzaminatora na podstawie pierwszej oceny prac, wiadomości i umiejętności stanowią naczynia połączone. Ich właściwe opanowanie jest ważne nie tylko w sytuacji realizacji egzaminacyjnego zadania, ale łączy się z przygotowaniem młodego człowieka do samodzielnego funkcjonowania w życiu. W jednym i drugim przypadku, jeżeli uczeń posiada odpowiedni **bagaż wiadomości i umiejętności**, zwiększa prawdopodobieństwo efektywnej realizacji przez niego wymagań stawianych przez życie.

⁵ *Informator. Klasa III gimnazjum. 2002*, Warszawa 2000, s. 5.

⁶ M. Boba, M. Michłowicz, *Oczekiwania gimnazjalistów*, [w:] *Uczenie się i egzamin w oczach uczniów*, pod red. B. Niemierki i M. K. Szmigiel, Kraków 2007.

Załącznik 1.

Tekst, na podstawie którego uczniowi realizowali zadanie 27. z 2007 r.

W cichych ogrodach, ogrodach tęsknoty,
piasek na ścieżkach jest biały i złoty;
na wielkich łąkach, na łąkach tęsknicy
storczyki stoją jak świeca przy świecy,
a szum rozlanej jak wąż wkoło rzeki
tak mi zamyka, zamyka powieki!

W cichych ogrodach jest światło majowe:
śpią w trawie smoki kosmate i płowe;
śród bzów kwitnących, omdlały z zapachu,
wielki Jednoróg przystanął bez strachu,
już śpi, już oczy przed światłem zaciska,
a bzów kiść wielka wyziera mu z pyska.

Zegar ogromną wskazówką słoneczną
jakąś godzinę pokazał odwieczną;
na wygładzonym i lśniącym kamieniu
spoczęło Szczęście... W jednym oka mgnieniu
zrzuciło skrzydła rajskie, pióra pawie
i jako konik polny – znikło w trawie.

Fontanna w paproć spowita i bluszcze
przezystą wodę przelewa i pluszcze;
z basenu, wsparty w kamienie i zielska,
potężny Wicher wyziera wpół cielska,
rozrzucił ręce, rozpostarł skrzydliska,
a woda w pył mu o pierś się rozpryska.

Kazimiera Iłłakowiczówna, *Pejzaż*,
[w:] *Poezja polska okresu międzywojennego*.
Antologia, Wrocław 1987.

Załącznik 2.

Tekst, na podstawie którego uczniowi realizowali zadanie 22. z 2008 r.

Józef Szermentowski, *Stary żołnierz i dziecko w parku*, Muzeum Narodowe w Poznaniu.

Bibliografia:

1. Arkusz egzaminacyjny do przeprowadzenia części humanistycznej egzaminu gimnazjalnego w kwietniu 2007 r. – *Magia ogrodów*, www.cke.edu.pl.
2. Arkusz egzaminacyjny do przeprowadzenia części humanistycznej egzaminu gimnazjalnego w kwietniu 2007 r. – *Dorastanie*, www.cke.edu.pl.
3. *Informator. Klasa trzecia gimnazjum. 2002 rok*, Warszawa 2000.
4. Z. Lisiecka, K. Stróżyński, *Szansa na sukces egzaminacyjny. Ocenianie wewnątrzszkolne i zewnętrzne z przedmiotów humanistycznych w gimnazjum*, Warszawa 2001.
5. B. Niemierko, *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*, Warszawa 2007.
6. B. Niemierko, *Ocenianie szkolne bez tajemnic*, Warszawa 2002.
7. *Osiągnięcia uczniów kończących gimnazjum w czerwcu 2007 r.*, www.cke.edu.pl.
8. *Osiągnięcia uczniów kończących gimnazjum w czerwcu 2008 r.*, www.cke.edu.pl.